

INVENTARI DE NOMS DE MASOS DEL TERME DE MONT-ROIG

J. A. CARRÉGALO SANCHO

LA RECOPILOCACIÓ ONOMÀSTICA

L'incansable investigador i estudiós de l'onomàstica, Ramon Amigó, a la seua obra *Sobre inventaris de nom de lloc, introducció metodològica* (Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1989), diu molt encertadament que «l'onomàstica és la recopilació i l'estudi dels noms propis, que sovint són comuns que han agafat categoria de propis, amb la finalitat de descobrir-ne el sentit, la significació, l'origen». Però, com ja avança l'autor, s'ha de diferenciar entre estudis i inventaris, perquè l'estudi es troba reservat a persones amb una sòlida preparació lingüística, a partir de la qual es poden fer propostes serioses en el sentit etimològic i significatiu dels noms propis.

I com que la nostra preparació lingüística no és, ni de bon tros, suficient, limitarem l'àmbit d'este treball, d'una manera exclusiva, al camp de la recopilació, encara que ens permetrem la llicència de fer una incursió puntual al camp de la literatura popular oral, molt sovint vinculada amb l'onomàstica.

TOPONÍMIA I ANTROPONÍMIA

Com diu també Ramon Amigó, l'antroponímia i la toponímia estan íntimament relacionades. I és ben cert, perquè n'hi ha moltíssims de noms de mas originats per noms de persona, podríem dir inclús que la major part ho són, de manera que la relació entre noms de persona i noms de mas és molt estreta.

L'ARTICLE DE DISTINCIÓ EN

En els noms dels masos només en troben dos, de casos d'existència de l'article de distinció EN, introductor d'un nom masculí (masos d'en Cases i d'en Peris). Article que també troben en d'altres topònims del nostre terme com la font d'en Tallà,¹ la plana (d'en Forner, el coll de n'Adam, la plana (d'en Fangarets, la font d'en Vidal, la vall d'en Castelló i el racó (d'en Joan.

DOCUMENTACIÓ (DOC): «... la Plana d'en Forné...». Vegeu l'escriptura pública de l'1 de desembre de 1793 de l'arxiu de Casa Blaset (ACB).

I, finalment, en este apartat, volem dir constància del cas del molí (de) Cardona. Natres l'hem sentit anomenar sempre així, però a la frontera² principal del casalici, damunt la porta, veem una rajoleta en la qual podem llegir: «MOLINO DE ENCARDONA».

L'ARTICLE LO/LOS

A la nostra terra, els articles lo/los s'usen igual com a definit masculí que com a article neutre. Com es veurà, natres utilitzem lo/los indistintament amb el/els, tal com ho hem arrellegat.

LA DOCUMENTACIÓ

Este inventari s'ha fet a partir d'enquestes orals, de visites als masos realitzades entre els anys 1985 i 1993, durant les quals hem tingut també ocasió d'arreplegar abundant material fotogràfic, i del propi coneixement de qui tot açò escriu, però la base documental és molt escassa. Hem tengut gran dificultat en trobar documents en els quals pugue aparéixer algun topònim en relació amb els masos.

Mont-roig ha segut sempre una vila molt castigada pels conflictes bèl·lics i, com és sabut, durant els dos últims segles n'hi ha hagut molts (la guerra del francès, les carlines, la guerra civil). Al nostre poble hem patit tres incendis per eixa causa i l'escàs fons documental que quedava a Casa la Vila va parar a la foguera els primers dies d'agost de l'any 1936. I encara podem donar gràcies que aquell grup d'estudiosos de principis d'este segle, entre els quals s'hi troben el calaceità Santiago Vidiella i el pena-rogí Maties Pallarés, van dir en constància del seu afany investigador, entre altres publicacions, al *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, editat a Alcanyís entre 1907 i 1909.

Un dels pocs arxius privats que s'han pogut conservar, amb documents datats els més antics a les darreries del segle XVI, és el del mas de Pere Ferrer. I devia ser perquè ni els mateixos amos tenien constància de la seua existència. Quan, ara deu fer uns vint o vint-i-cinc anys, van pujar a la vila tot allò que tenien al mas, va aparéixer entre els trastes un sac ple de papers que, per sort, s'havien conservat en un estat prou curiós per a les condicions en què es devien trobar allà baix al mas. Els altres arxius particulars dels quals tenim notícia són el de casa Blaset i el de casa Bernardo Ferrer, encara que, de moment, només hem pogut tindre accés al primer. De totes formes pensem que a Mont-roig n'hi ha d'haver més de famílies que tinguen documents més o menys antics, i un dia o altre eixiran.

La majoria dels documents examinats són públics i apareixen invariablement escrits en la llengua castellana, però en el cas dels topònims, es respecte normalment la llengua vernacla: «Grevol, Calderons, Single, Orts dels Llobets, lo mallol, partida del Peyronet, masos plegats, etc.», encara que, a voltes, velen ser castellanitzats: «massos plegados, cruz gorda».

LA CARTOGRAFIA

Per a la realització d'este treball hem pogut disposar dels mapes del «Instituto Geográfico Catastral y de Estadística», la. edició 1931, E:1:50.000, i del «Servicio Geográfico del Ejército», la. edició, 1981, amb la mateixa escala.

ACLARIMENTS A L'INVENTARI

La descripció de les circumstàncies de cada mas intentarem fer-la molt breu, perquè s'ha de tindre en compte que, en un treball tan puntual com este, no podem deixar constància de tots els topònims arrellegats a les terres de cada mas (la cova (de) les Carrasques, la font de la Vall del Morer, la vall del Moliner, lo corral de les Fontanelles, i molts altres, tots al mas de Mora³ només).

Tampoc farem constar les terres i els conreus de cada un dels masos per a no pecar de repetitius, donat que tots els masovers tenien com a mínim una mica de pinar, l'hortet o el vergeret, poca o molta sembradura, alguna parada de vinya, oliveres i ametlers i algun arbre fruital més.

Per a facilitar la seua localització, immediatament després del nom de cada mas hi posarem el sector del terme on se situa, segons la divisió que fem a l'apartat «la localització», i, tal com s'ha pogut veure, quan tenim referència documental d'un topònim, ho fem constar a continuació del paràgraf corresponent amb la indicació «DOC:».

En aquells casos en què en un sol casalic hi ha dos masos, ho fem constar així: (2), a la vora del nom.

Quan creem necessari deixar constància de la forma en què apareix un topònim als mapes, ho anotem amb expressió de l'any de l'edició («1931» per al cas del «Instituto Geográfico Catastral y de Estadística», i «1981» per al del «Servicio Geográfico del Ejército»).

I com que hem d'anomenar diverses voltes els arxius i/o les publicacions a on podem localitzar els documents, hem cregut també necessari abreujar-los per a facilitar la comprensió, d'esta manera:

(Aragón, reyno de Christo...) Coneguda obra del pare Faci, amb l'extensíssim títol de: *Aragón, reyno de Christo y dote de María Santíssima, fundado sobre la columna inmóvil de Nuestra Señora en su ciudad de Zaragoza, aumentado con las apariciones de la Santa Cruz, Santísimos Misterios, milagros del Santísimo Sacramento, Imágenes singulares de Christo Nuestro Señor y con las aparecidas, halladas, antiguas y milagrosas de Nuestra Señora en el mismo reyno.* Saragossa, 1739.

(APF) Arxiu de casa de Pere Ferrer.

(ACB) Arxiu de casa Blaset.

(BHGBA) *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, reedició del Centro de Estudios Bajoaragoneses (CESBA), Alcanyís, 1982.

(CM) *Cartulario de Monroyo* (treball presentat per Santiago Vidiella al Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rei En Jaume I i a la seua època, celebrat a Barcelona l'any 1909. Vol. I, pàg. 172-189, Barcelona, 1910).

(DGEH) *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar. Por Pascual Madoz*. Madrid, 1848.

(GEA) *Gran Enciclopedia Aragonesa*. Saragossa, 1980-1983.

(GGCC) *Gran Geografía Comarcal de Catalunya*. Barcelona, 1984.

Finalment volem dir que l'inventari el fem per ordre alfabètic, i que, tal com s'haurà pogut comprovar, optem per posar entre parèntesi les lletres elidides en la pronunciació dels topònims.

EL TERRITORI, SITUACIÓ I CARACTERÍSTIQUES

El terme de Mont-roig (Mont-roig de Tastavins) se situa a la comarca de l'Alt Matarranya i concretament a l'interfluvi dels rius Bergantes (contribuent del Guadalop) i Matarranya. Té una superfície de 79'6 quilòmetres quadrats i limita, a cerç amb els termes de Ràfels i la Sorollera, a migdia amb el d'Herbers, a la veïna comarca dels Ports, a llevant amb els de Fondespatla i Pena-roja i a ponent amb els de Torredarques i novament la Sorollera.

L'orografia del terme es presenta prou accidentada ja que dels 1205 m. de la punta (de) la Camiseta —els d'Herbers la coneixen com «la Tossa»—, a la serra de la Cogulla, s'afonda als 550 m. al pas del riu Tastavins per la partició del terme amb els de Ràfels i Fondespatla, allà pel mas de Portolès, o als 580 a la Canaleta, al punt de coincidència amb els de la Sorollera i Torredarques. La vila es troba a 856 metres d'altura.

La Cogulla tanca el terme per la banda del sol de migdia i la serra Molinera (967 m. a la punta Molinera) ho fa pel cantó de llevant. Mentrestant, lo cap de la Serra (929 m. al punt més elevat) se situa, precisament, a l'interfluvi que abans hem anomenat. I a l'espai central del terme, aproximadament al voltant dels 800 metres d'alçada, es localitzen les planes (la plana (d')en Forner, la plana Sucarrà(da), la de la Marededéu, la Plana Rasa, la de la Creu Grossa, la de Mentirola, la de Sorolla, la de Moret, la del mas dels Corral, etc.), i les planetes (del Colomer, de la Moleteta, del tio Fusteret, de l'Agustí,...).

DOC: segons diu Santiago Vidiella, al document de donació del castell de Mont-roig pel rei Pere II a l'Ordre de Calatrava, signat a Barcelona el 3 d'abril de 1209, apareixen ja, entre d'altres, els següents topònims: «tastavins, fontespatula, pinar de tevaro». I diu també que en l'índex del Cartulari, al document de donació se l'assenyala així: «Lo privilegii del Senyor Rey della conquesta del Senyor maestre». Vegeu: CM, p. 173.

DOC: Ramon Menéndez Pidal situa a la Cogulla el pinar de Tévar al «*Cantar del Mio Cid*» (Madrid, 1954, pp. 864-865), on l'any 1082 el Cid va fer presoner a Ramon

Berenguer II. Opinió ratificada per Guillermo García Pérez, a la seua obra *«Las rutas del Cid»* (Madrid: Tierra de Fuego, 1988, pp. 121 a 137).

DOC: Pascual Madoz anomena el Tastavins (Tastavin, diu ell), la Cogulla i la Molinera (*monte Molinero*, fa constar). V: DGEH, volum XI, p. 513, v. *Monroyo*.

Les aigües són arreglades per multitud de rases i de barrancs. Els de l'aiguavessant del Bergantes (barranc de les Coves, de Santa Bàrbara, de la Perota, del Conill, de la Moleta, de la Marededéu, dels Boverals, etc.) les aporten als barrancs de Torredarques i de la Sorollera, que fan de partició entre el terme de Mont-roig i els d'eixos dos pobles. Els de l'altre aiguavessant, el del Matarranya, aboquen, bé directament al riu Tastavins (barrancs de la Mançana i de Morera) o bé primer al riu Escorça que també és afluent del Tastavins (barrancs dels Noguers, d'Entrecort, de la Clota, del Castell, de l'Esquirol, de la Grèvol, etc.).

MASOS I MASETS

Per a la realització d'este treball ha calgut diferenciar amb tota claredat el mas del maset. El mas era aquell casalici que continuïa la residència permanent d'una o de més famílies durant tot l'any i que disposava d'edificis auxiliars (corrals, forn, tanyada, pallissa, solls, etc.). El maset, en canvi, era el que estava habitat només durant les temporades de collita (la sega, la verema, etc.), i, normalment, no en tenia d'edificis auxiliars. Però, en alguns casos ens ha resultat ben difícil poder distingir, ja que, ni la pròpia gent gran se'n recorda si aquell casalici de què parlem era un mas o un maset, per a acabar finalment raonant que «bé hi devien viure allí perquè la gent abans vivie a quallqué *puesto*». De totes les formes, només ens queda el dubte del mas (maset?) de Serradet, ja que, no li veem prou casalici per a ser un mas.

LES CASES A LA VILA

Això de les segones residències, ara tant de moda, no n'és cap de novetat. La majoria dels masovers n'han tengut sempre dues, encara que no podem dir que foren els precursors de les modernes tendències (primera residència als nuclis urbans i la segona al camp). Ells tenien el mas com a principal, i, normalment, una altra, més bona o més roïna, més gran o més menuda, a la vila. Però en un terme municipal prou extens com és el de Mont-roig, la vila de la segona residència no era, necessàriament, la de la capitalitat del municipi. Els masovers eren també, i sobretot, una gent pràctica, i precisament per eixa raó establien l'altra casa a la vila que estiguera més prop del mas. Per això tenim que els masos situats a la partida Coll Roig, tocant a la partida dels Vila-Sants de Pena-roja (Morera, Xutxa, etc.), encara que del terme de Mont-roig, tenien casa en aquell altre poble. I els de la vessant de la serra Molinera al riu Tastavins (Tapiano, Pere Anton,...) la tenien a Fondespatla. Els masos de Fos i el de Portolès estaven més vinculats a Ràfels. Era una qüestió de proximitat física normalment, encara que, molt sovint, també hi podien influir raons de parentiu.

ELS MASOS

Diu la gent que a les darreries del segle passat hi havia 98 de masos, al nostre terme, i que, la majoria estaven habitats. L'any 1900 Mont-roig tenia 1206 habitants i un 40 per cent vivia als masos. Avui només n'hi ha un, a on s'hi visque de manera permanent, el de Sorolla, encara que els masovers pugem moltes nits a dormir a la vila.

La influència dels avanços tecnològics en la millora de la qualitat de vida dels llauradors és prou coneguda, i, evidentment, eixa influència és la que va motivar, majoritàriament, l'èxode de la gent del camp cap als pobles i les ciutats, però en estes terres nostres hi van contribuir també altres factors, com van ser, primerament, l'aïllament, però, sobretot, la guerra civil de 1936 i uns anys més tard el fenomen dels maquis.

Actualment, una part més que considerable dels casalicis es troba en una situació crítica. Alguns estan assolats del tot, a d'altres se'ls ha ensulsiat ja el tellat i no tardaran a caure, n'hi ha uns poquets que encara aguanten drets i uns quants que són ben guardats pels seus amos que hi van, si fa o no fa, cada dia, a pegar una volteta o a treballar-hi perquè tenen allí l'hortet o la granja, o pel conreu de les seues terres.

No creem necessari incidir aquí en les característiques del mas com a element integrant d'un hàbitat dispers, amb l'ampli camp d'estudis que això comporta des de tots els punts de vista (sociològic, econòmic, cultural, etc.), ni tampoc en el fet de l'explotació del territori a partir dels masos. No és el lloc adequat i ja ho han fet prou extensament estudiosos amb més preparació i condicions.

Dels 98 masos que dien els nostres iaïos n'hem pogut inventariar amb claredat 92, entre masos i molins i afegint-hi també la Torre (d)el Marquès que tenia el seu masover que vivia a una caseta independent. Per a arribar als 98 suposem que ells també hi contaven les cases dels ermitans de la Consolació i de Santa Bàrbara, la telleria de la Consolació i les casilles de *camíners* d'en Peris i de la Marededéu de la Font. Altra explicació no trobem, i té certa lògica, perquè, tal com passava amb els moliners, que no eren masovers en el sentit estricte de la paraula, no n'hi havia cap, d'ermità ni de *camínero*, que no tinguera el seu hortet ben conreat, una miqueta de terra de pa, la vinyeta, unes oliveres, quatre ametlers i la rabereta⁴ o algun animalet de corral. Però encara en falta un, de mas, que no hem pogut localitzar. Potser fora algun maset una mica gran que en aquella època va estar habitat una bona temporada de manera permanent. Perquè de masets, ja n'hi havia de grans (els de Pere Andreu, Pare-sant, la Pubilla, Gonia, etc.). O potser fora algun mas partit entre germans que ara torna a ser tot d'un sol propietari. Al mas de Morera per exemple, ara en són tres de masos, però originalment n'hi havia només un, i a principis de segle dos perquè es va partir entre dos germans, i més tard entre tres. D'altra banda, al mas de Pere Anton hem cregut veure tots els indicis de l'existència de dos masos en un sol casalici.

DISTRIBUCIÓ DELS MASOS PEL TERME

Com és natural, n'hi ha pocs de masos per les puntes més altes, la majoria se situa a una alçada inferior als 850 metres. El més alt potser siga el mas de la Serra, precisa-

ment a la cota 850, i el més baix el de Portolès, a la 560. Les majors densitats les trobem a les vores de l'Escorça, a les planes d'eixe riu i al barranc de la Grèvol.⁵ Les menors, a la vessant del Bergantes.

LA LOCALITZACIÓ

Per a facilitar la localització dels masos a dins del terme, hem cregut necessari de fer una divisió del territori per sectors, que, amb comptades excepcions, vénen a correspondre's amb els aiguavessants.

Així les zones quedarien determinades d'esta manera:

- Sector 1, aiguavessant del Bergantes.
- Sector 2, marge esquerre de l'Escorça.
- Sector 3, marge dret de l'Escorça.
- Sector 4, aiguavessant del Tastavins des de les Cogulles (partida Coll Roig).
- Sector 5, barranc de la Grèvol.
- Sector 6, aiguavessant del Tastavins des de la serra Molinera.

SITUACIÓ DELS MASOS PER SECTORS

Sector 1 (aiguavessant del Bergantes)

Cases, lo más d'en
Consolació, la casa de l'ermità de la
Consolació, la telleria de la
Corrals, lo mas dels
Esteve, lo mas d'
Joan Tomàs, lo mas de
Moleta, lo mas de la
Moret, lo mas de
Peris, lo mas d'en
Peris, la casilla d'en
Perota, lo mas de la
Santa Bàrbara, la casa de l'ermità de

Sector 2 (marge esquerre de l'Escorça)

Agustí, lo mas de l'
Blanc, lo mas de
Borreguer, lo mas del
Cap de Riu, lo mas de
Capellans, lo mas dels
Casetes, lo mas de
Clota, lo mas de la (2 casetes)
Coix, lo mas del

Cup, lo molí del
Fígols, lo mas de
Gavernera, lo mas de la
Joanet, lo molí (de)
Justo, lo mas de
Martí, lo mas de
Pablet, lo mas de
Pere Anton, lo mas de (2 cases?)
Pelut, lo mas del
Rallo, lo mas de
Riba, lo mas de
Riba, lo molí de
Serradet, lo mas de
Sorolla, lo mas de
Telès, lo mas de
Tinyena, lo mas de
Torre, lo mas de la

Sector 3 (marge dret de l'Escorça)

Arcís, lo mas d'
Bassa, lo mas de la
Carrascal, lo mas del
Franxet, lo mas de
Gendret, lo mas de (2 cases)
Gil, lo mas de
Jordi, lo mas de
Lelo, lo mas de
Llombart, lo mas de
Roig, lo mas del
Roís, lo mas de
Romana, lo mas de la
Segura, lo mas de
Set Portes, lo mas de
Simó, lo mas de
Tinyeneta, lo mas de
Torre, lo molí (de) 1a

Sector 4 (aiguavessant del Tastavins des de les Cogulles, partida de Coll Roig)

Carasso, lo mas de
Carceller, lo mas de
Marededéu de la Font, la casilla de la
Morera, lo mas de (2 cases)
Ros, lo mas del

Serra, lo mas de la
Xutxa, lo mas de (2 cases)

Sector 5 (barranc de la Grèvol)

Agud, lo mas d'
Albesa, lo mas d'
Amargós, lo mas de l'
Antolí, lo mas d'
Barberà, lo mas de
Benigne, lo mas de
Bernardino, lo mas de
Blas, lo mas de
Caldú, lo mas de
Cartagena, lo mas de
Centelles, lo mas de
Creu, lo mas de la
Duran, lo mas de
Font del Roure, lo mas de la
Frasquet, lo mas de
Llonga, lo mas de
Mentirola, lo mas de
Mora, lo mas de (2 cases)
Pere Ferrer, lo mas de
Serra, lo mas de la (2 cases)
Vell, lo mas

Sector 6 (aiguavessant del Tastavins des de la serra Molinera)

Batà, lo molí
Cardona, lo molí (de)
Cros, lo mas de
Fos, lo mas de (2 cases)
Llúcia, lo mas de la
Marquès, la torre (d)el
Portolès, lo mas de
Tapiano, lo molí (de)

LES AGRUPACIONS

Les concentracions de masos acostumen a tindre, a més d'un nom individual, un de comú, que, molts camins és pres del mas més gran, o del més antic o del d'aquell que es va deshabitar més tard. Eixe és el cas dels del Borreguer (Martí, Coix, Pablet i Borreguer), dels d'Agud (Agud, Duran, Benigne i Llonga), i dels del Pelut (Pelut,